

© *Віталій ГОРОБЕЦЬ*

**ВИСТАВКОВИЙ ПРОЕКТ «СМЕРТЕЛЬНИЙ ШЛЯХ»
(Національний музей історії України у Другій світовій війні.
Меморіальний комплекс, м. Київ, вул. Лаврська, 27)**

26 вересня 2016 р. у головній експозиції Національного музею історії України у Другій світовій війні відбулося відкриття виставки «Смертельний шлях», приуроченої до 75-ї річниці вшанування пам'яті жертв розстрілів у Бабиному Яру.

Виставка створена на базі матеріалів фондової колекції Меморіального комплексу із залученням документів Галузевого державного архіву СБУ, Державного архіву Київської області, Історико-меморіального музею «Героїзм і Голокост», Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара», книжкових фондів та за підтримки Українського центру вивчення історії Голокосту. Вона демонструє масштаби нацистського геноциду євреїв та ромів Європи, зокрема й України, спроби приховати сліди злодіянь. Усього на виставці представлено понад 500 музейних предметів.

Документально-реліквійний масив, сконцентрований на виставково-експозиційному просторі, згрупований у три розділи: «Коли руйнується світ», «Розстріляний звук» і «Смерть крокує землею». Перші два – в увідному залі, вони названі за однойменними мистецькими творами художників Володимира Мельниченка і Ади Рибачук. На символічному шляху скорботи – речі розстріляних, а також типові предмети, які могли б бути у приречених: мольберти, швейні машинки, заготовки для взуття, одяг, інструменти – усе, що могло знадобитися для майбутнього життя в Палестині, у що вірили жертви.

Завмер розстріляний звук скрипки, зойком вирвався дитячий плач, застогнав камінь. Євреї не кладуть квіти на могилу, вони приносять камінець. На початку експозиції встановлено куб камінчиків, уся дорога печалі – у камінцях. У єврейській інтерпретації камінь символізує вічність. Кажуть, що хоча камінь і мовчить, він може розповісти дуже багато. У художньому образі смертельного шляху використана справжня бруківка з вулиці Мельникова, якою ішли євреї на смерть до Бабиного Яру. Камінь плаче, шепоче до глядача, застерігає: «Свідок знає, що для мертвих уже занадто пізно... Але ще не занадто пізно для сьогодніш-

ніх дітей – наших і ваших. Це заради них ми свідчимо. Це заради них ми зобов'язані засудити антисемітизм, расизм, релігійну або етнічну ненависть... Минуле в сьогодні, але майбутнє все ще перебуває в наших руках». Ці слова розміщені по всьому залу й належать Елі Візелю, лауреату Нобелівської премії з літератури, колишньому в'язню Аушвіцу, у якому загинули всі члени його родини.

Простір реліквійно-художніх композицій увідного залу обрамлений в акцентні тексти, авторами яких були свідки та жертви Голокосту, митці, що увіковічили пам'ять про безвинно загиблих. Це уривки з пісень, романів, спогадів, щоденників. Цитовані пісні Гірша Гліка, Мордехая Гебіртіга, а також поезія Аврома Суцкевера подані мовою оригіналу (ідиш).

Назви вулиць, як покажчики до пекла, назавжди затаврувалися в пам'яті киян. Трагедію не можна забути. Ще в 1945 р. владні структури заговорили про пам'ять. А в 1965 р. навіть проводився конкурс на кращий проект пам'ятника в Бабиному Яру. Участь у конкурсі брали автори гобелена «Коли руйнується світ» Ада Рибачук і Володимир Мельниченко. Тут представлені їхні ескізні проекти. Свій проект у 1965 р. пропонував і Зіновій Толкачов. Частина його робіт присвячена Голокосту, незліченим ярам.

Другий розділ «Розстріляний звук» має ідентичну з художнім панно назву. У центрі композиції – піаніно. Цей музичний інструмент свого часу належав 32-літній киянці Єлизаветі Бріскман-Репніній, на яку чекав жахливий життєвий фінал у Бабиному Яру у вересні 1941 р. У день відкриття виставки музичний інструмент «оживив» молодий піаніст Даніель Штейн – онук Рувима Штейна, одного з 29 киян, які дивом урятувалися в Бабиному Яру.

Документальним підтвердженням теми є фотозбільшення «Київ в окупації» і «Бабин Яр».

«Смерть крокує землею» – це назва документального розділу виставки, який акцентує суть «єврейського питання» в нацистській ідеології та розкриває механізм його вирішення. Листівки, газети, документи, фотографії, персональні комплекси жертв геноциду лягли в основу документального експозиційного полотна.

Документальну частину зосереджено в окремому виставковому залі. Це німий зал. Простір тут насичений символами, ненав'язливими, але досить промовистими: від живих лілій, як символу чистоти людських помислів, до порожніх стільців, огорнених чорним серпанковим смутком, на які вже ніколи не сядуть люди, котрі, ніби дерев'яні колоди або витратний матеріал, пішли в горнило тоталітарної ідеології.

З початком німецько-радянської війни єврейське населення, опинившись на окупованій території, спершу обмежувалося в територіальних правах, а згодом знищувалося. Так було на Волині, Поліссі, Галичині, Наддніпрянській Україні, в Криму. Представлені оригінальні оголошення, накази, розпорядження, що були інструментом оповіщення населення про ті чи інші рішення нових властей, свідчать, що єврейські громади були повністю витіснені з міського простору. Перше

масове знищення євреїв на території України відбулося в Кам'янці-Подільському, де впродовж трьох серпневих днів знищено понад 23 тис. євреїв. Листи розстріляних – в експозиції.

Більшість населення ромів нацисти переслідували або знищували на расистських підставах. Первинних джерел про голокост ромів бракує. Досить часто виконавці злочинів навіть не завдавали собі клопоту відзвітувати про винищення ромів. Усе ж наявні документи свідчать, що роми, так само як і євреї, піддавалися політиці сегрегації, а потім фізичному знищенню. Це також знайшло документальне підтвердження на експозитарних площах виставки, де вперше експонуються оригінальні матеріали ромської родини Сандуленків-Старцевих.

Через два дні після вступу німецьких військ у столицю України Київ сколихнули перші вибухи. Наступні потужні вибухи й пожежі тривали в центрі міста від 24 до 29 вересня 1941 р. Окупаційна влада використала пожежі на Хрещатику як привід для втілення власних планів винищення місцевого населення.

Серед загиблих у Бабиному Яру були діти, старі люди, жінки, інваліди. Усміхненим на пожовтілих світлинах дітям із вулиці Ярославської та Хрещатика сьогодні виповнилося б понад 80 років. Пішли у безвість Лазар Брагінський, Яків Константинов, Євгенія Бремер, які долучилися до підпільної роботи. Не зустріла свого сина Абрама з фронту Сара Езріль. Небагатьом пощастило вижити. Про те, що відбувалося в місті під час підготовки до злочину та у дні розстрілу, розповідають сторінки щоденника киянки Ірини Хорошунової.

Як антагоністи у своєму моральному виборі постають музейні комплекси осіб, які вступили у колаборацію з нацистами, а також тих, хто, усупереч існуванню побутового антисемітизму, культури доносів та майже повну гарантію смертної кари за переховування євреїв, рятували або намагалися врятувати євреїв. Тема Праведників розкрита через історію родин Глаголевих, Борейків, Ніни Герасимової.

Життєві траєкторії Діни Пронічевої, Володимира Давидова, Семена Берлянта й невідомої жінки з портрета Зінаїди Волковинської, які урятувалися з Бабиного Яру, нікого не залишать байдужим.

Бабин Яр – це також українська рана, яка болить і дотепер. Багатонаціональні жертви київської трагедії доповнюють українські долі: 12-літня школярка Людмила Прилипко, яку вбили в один день разом із матір'ю, офіцер Пінської військової флотилії Василь Светлов, підпільник Микола Наливайко та хірург-онколог Олексій Лазуренко.

За намір відновити незалежну й соборну Українську державу понад 600 українців – членів ОУН (м) віддали життя. Серед них – Костянтин Гупало, Григорій Перевертун, Володимир Багазій.

У питаннях історії йдеться про «правду», тоді як у питаннях пам'яті йдеться про «вірність» – про те, що слід пам'ятати, що можна забути, а що можна пробачити. З настанням незалежності керівництво Української держави попросило вибачення за злочини, скоєні окремими українцями в роки Голокосту.

Так зробив і Президент України Петро Порошенко перед обличчям дітей та онуків жертв Голокосту, людей, які пережили цю страшну трагедію єврейського народу, перед усіма громадянами держави Ізраїль, виступаючи в залі засідань Кнесету в Єрусалимі. Він наголосив, що українців та євреїв зближують пережиті нашими народами небачені трагедії: Голокост, Голодомор, сталінські репресії та Друга світова війна, денаціоналізація та лінгвоцид у Радянському Союзі.

У ці пам'ятні вересневі дні ніхто не ділив жертв за національною ознакою. Виставка «Смертельний шлях» на ґрунті спільної пам'яті про трагедію в Бабинному Яру має на меті консолідувати людей різних націй, мов і віросповідань навколо основоположних цінностей – свободи, незалежності, демократії, прав людини, за які боролися наші предки.